

KDYŽ TÁLY LEDY V ČESKÉ EKONOMII

připomínka 50. výročí Pražského jara 68

Jan Klacek, Václav Kupka

Naše motivace a cíle

Zpracovali jsme studii, která chce být příspěvkem k opětovnému připomenutí a zamyšlení nad tím, v čem bylo Pražské jaro 1968 jedinečné, i v čem tvrdě narazilo na omezení vedoucí k jeho konci.

Jako ekonomové, v té době pracující v Ekonomickém ústavu ČSAV, bychom rádi přispěli do současného diskursu z pohledu ekonomie a jako pamětníci k připomenutí výjimečného příběhu zapomínané minulosti, která je i inspirativním poselstvím pro současnost. Chtěli bychom se pokusit nabídnout pohled na šedesátá a částečně i sedmdesátá léta jako na období směřující k obnově racionálního ekonomického myšlení. (Svůj záběr jsme ovšem omezili na tehdejší týmy Prof. Oty Šika a dr. Josefa Goldmanna a dále na dvě výrazné osobnosti, Václava Klause a Luboše Mlčocha.)

Rádi jsme proto přijali nabídku Vysoké školy Ambis k účasti na konferenci k 50. výročí Pražského jara 1968. Vedla nás k tomu i osobní zkušenost, že mladá generace (a nejenom ona) o tomto důležitém období našich dějin ví málo a vnucuje se tak okřídlená otázka, zda i tady neplatí, že „národ, který nezná svou historii, je nucen si ji zopakovat“.

Děkujeme organizátorům konference za možnost naše vystoupení publikovat v tomto časopise.

1. Zlomové období a frustrované naděje

1.1 Stav ekonomického myšlení na počátku 60. let

Období poloviny 60. let je svým způsobem zlomové ve společenském, kulturním i národohospodářském vývoji Československa. Jakkoli se Pražské jaro r. 1968, a zvláště tzv. Šikova ekonomická reforma může jevit jako revoluční přerov v poválečném, resp. poúnorovém dlouhodobém vývojovém trendu, ve skutečnosti mu předcházelo několikaleté období myšlenkového kvasu a zrání, během kterého se tento jedinečný, vpravdě renesanční zlom připravoval. Pokusme se ale nejprve ve stručnosti zmapovat stav ekonomie a ekonomického myšlení v Československu v období, které tomu předcházelo.

Tzv. Šikově ekonomické reformě předcházely letité a svým způsobem školometské diskuse, rozepře i ostré polemiky mezi zastánci a odpůrci tzv. zbožní koncepce socialistické ekonomiky. Fascinace - až na výjimky - celé generace českých ekonomů Marxovým dílem způsobila inflaci rozsáhlých traktátů na téma tvorby hodnoty, nadhodnoty a akumulace kapitálu, s přesvědčením autorů, že konstituují novou disciplínu, politickou ekonomii socialismu. Rozrůstal se tak i počet kateder marxistické politické ekonomie, které byly zakládány na řadě vysokých škol a univerzit.

V kontrastu k marxistické politické ekonomii kapitalismu však politická ekonomie socialismu neobsahovala žádný jednotící teoretický koncept. S dostatečným časovým odstupem lze tvrdit,

že politická ekonomie socialismu nikdy nedospěla do uceleného a konsistentního tvaru. Spíše vznikala torza rádobý teoretických koncepcí, což bylo ovlivněno také tím, že nebylo zřejmé, jak dlouhé by přechodné období socialistické ekonomiky mělo být a jakými všemi vývojovými fázemi a etapami by tato ekonomika měla procházet.

Zastánci tzv. nezbožní koncepce argumentovali tím, že revoluční opatření, jakými jsou znárodnění soukromých firem, zavedení centrálního plánování a částečného přidělového systému, představují rozhodující elementy pro negaci tržního charakteru ekonomiky. Z toho dedukovali, že tvorba hodnoty a nadhodnoty a zbožní charakter výroby jsou jednou provždy *passé* a tím je naplněna fundace nezbožní koncepce, jakožto páteřního teorému politické ekonomie socialismu¹.

Na opačném pólu stáli autoři, tvrdící, že výroba za socialismu má ještě charakter výroby zboží². Toto opírali o protichůdnost zájmů dílčích ekonomických jednotek na jedné straně a zájmů jim nadřazených orgánů, včetně centrálních, údajně reprezentujících zájmy celospolečenské. Zájmové frikce na všech úrovních hierarchie národohospodářského plánu, jakož i při jeho realizaci, byly přesvědčivým argumentem zastánců tzv. zbožní koncepce. V odborných statích a publikacích té doby se šířily polemiky mezi zastánci a odpůrci zbožní koncepce ekonomiky a návazné diskuse o úloze a pojetí centrálního plánování. Vyznačovaly se značnou scholastičností, rozsáhlými citacemi klasiků marxismu a malou znalostí světové ekonomické teorie.

Tristní stav ekonomické teorie v Československu v tomto období korigovali alespoň částečně ti vysokoškolští učitelé, kteří přednášeli dějiny ekonomických teorií (*Drago Fišer, Miroslav Rumler, Milan Sojka, Luděk Urban a Milan Mach*) a i někteří další pracovníci kateder politické ekonomie (*Rita Klímová, Jindřich Janiš, Oldřich Kýn a Pavel Pelikán*). Jejich znalost historických diskusí o plánu a trhu z období 30-tých let a dílčí obeznámení s keynesiánskou a neoklasickou ekonomickou teorií mohly významně ovlivnit budoucí diskusi o ekonomické reformě. Nelze také opomenout ty ekonomy, kteří „unikli“ do tzv. podpůrných disciplín, a těšili se odborné reputaci v oborech matematické ekonomie, ekonometrie a statistiky (*Miloš Stádník, Jaroslav Habr, Jaromír Walter a Martin Černý*).

Postupně se však situace začala měnit, a to zejména v *Ekonomickém ústavu ČSAV v Praze*. Právě tehdy začala na scénu vstupovat početná *nová generace ekonomů*, z nichž k nejvýraznějším řadíme Václava Klause, Luboše Mlčocha a Miroslava Tomse. Tito mladí ekonomové významně přispěli k zásadnímu zlomu v ekonomickém myšlení v Československu.

I když „kritika buržoazních teorií“ pro ně byla povinná, mohli systematicky studovat moderní ekonomické teorie anglo-americké provenience, jakož i práce rakouské školy. Umožnily to i první studijní pobyty na předních universitách v USA, Velké Británii a v dalších centrech ekonomických studií, které se uskutečnily po r. 1965. Nikoliv nepodstatnou roli měl i širší

¹ K hlavním protagonistům tzv. nezbožní koncepce patřili *Prof. Felix Oliva*, dále *Josef Reiser* a *Oldřich Truhlář* z katedry politické ekonomie socialismu Vysoké školy ekonomické v Praze.

² Pravděpodobně prvním, kdo v české ekonomické literatuře publikoval statí o zbožní výrobě za socialismu, byl Jaroslav Vejvoda. Viz Vejvoda, J.: *O příčinách zbožní výroby za socialismu*. Politická ekonomie 8, 1959. Je velkou ironií, že právě Jaroslav Vejvoda společně s Felixem Olivou byli hlavními normalizátory a aktéry rozsáhlých čistek v řadách českých ekonomů po r. 1969.

přístup ke světové ekonomické literatuře, který překvapivě umožňovala knihovna Ekonomického ústavu, kde kromě bohatého knižního fondu byla, až na výjimky, přístupná prestižní odborná periodika z Velké Británie a USA.

Příznačné pro další vývoj přitom je, že zájem mladých ekonomů se soustředil kolem dvou tehdejších ekonomických škol, neoklasické syntézy v podání Samuelsonovy *Economics*³ na jedné straně a rakouské školy představované pracemi Ludwiga von Misesa a Fridricha A. Hayeka na straně druhé.

1.2 Pokus o decentralizaci plánovaného hospodářství

Stav ekonomického myšlení se nutně odrážel v *ideologii* plánovaného hospodářství. Ta byla založena na víře, že budoucnost bude dána osvíceným centrem, které bude mít dostatek informací, aby lépe, spravedlivěji (rovnostářsky) a snad i efektivněji rozdělovalo omezené zdroje, než jak činí společnost založená na soukromém vlastnictví a informacích, které poskytuje tržní mechanismus.

Nejenže tyto ambice byly falsifikovány *teoretickou analýzou* (viz níže). Brzy se též ukázalo, že tato ideologie všemocného centra má závažné *praktické slabiny* přinejmenším z takových ekonomických hledisek, jako je dosahování ekonomické rovnováhy a efektivnosti využití zdrojů. První (neúspěšný) pokus o „reorganizaci našeho plánování a řízení“ je tak datován rokem 1959, tzn. již několik let po zavedení centrálně řízené ekonomiky sovětského typu u nás. Tento pokus, známý pod názvem *Rozsypalova reforma* skončil dříve, než v plném rozsahu začal fungovat a od r. 1963 byl obnoven původní model direktivního plánování.

- **Teoretická východiska decentralizace** (aneb plán vs. trh)

V roce 1961 publikoval **Prof. Ota Šik** svoji zásadní, řekněme spíše filozoficky orientovanou práci *Ekonomika, zájmy, politika*⁴ a v roce 1965 vydal druhou klíčovou knihu nazvanou *K problematice socialistických zbožních vztahů*⁵ s již jasně programovým podtextem.

Argumentace v obou knihách není nepodobná scholastice – od nezpochybnovaných (v dané době nezpochybnitelných) axiomů se odvozuje pokus o dialektické odůvodnění integrace plánu a trhu, tedy o spojení „vody a ohně“.

První kniha je tak spíše svědectvím toho, jak obtížné a složité bylo překonávání dogmat tehdejší doby, třeba i zaštitěné odvoláním na Marxe nebo právě proto: „*Musíme si stále připomínat Marxova slova, že politickou ekonomii lze přeměnit v pozitivní vědu jen tím, že na místo svářících se dogmat postavíme svářící se skutečnosti...*“ (**str. 10**) Sledujeme přitom záměr soustředit pozornost ekonomického myšlení té doby na existenci *ekonomických zájmů* a jejich strukturu v ekonomice, tedy zájmů, které nejsou dány pouze psychologicky ale především ekonomickými vztahy. „*Nemůžeme však zůstat pouze u poznatku, že podstata zájmů je určována ekonomickými vztahy, nýbrž musíme si i ukázat samu úlohu zájmů v tomto*

³ Překlad Lud'ka Urbana a Rity Budínové vyšel tehdy v Ekonomickém ústavu alespoň interně.

⁴ Šik, O.: *Ekonomika, zájmy, politika*, NPL, Praha 1962

⁵ Šik, O.: *K problematice socialistických zbožních vztahů*, Nakladatelství ČSAV, Praha 1965

ekonomickém vývoji. “ (str. 377) To lze interpretovat jako přípravu na další krok v argumentaci a tedy ve vývoji myšlení v tehdejší Československu.

Pokusme se tedy sledovat tento krok, Šikův výklad ve prospěch spojení „plánu a trhu“ v jeho druhé knize. Výchozí argument zněl, že v centrálně řízené ekonomice (na nižším stupni svého vývoje, sic) nelze *naturálně rozdělovat*, proto tedy musí hrát nějakou roli trh. Rozvinutí této argumentace spočívalo v tezi, že nezbytné rozdělování podle práce lze zajistit pouze na podkladě *ekvivalentní směny*. „Rafinovanější“ Šikova argumentace pak hledá jádro problému v *rozporu* mezi zespolečenštěnou (abstraktní) prací a charakterem individuální (konkrétní) práce a spotřeby. Civilněji řečeno, i nejpřísněji centralizovaná ekonomika má své hranice a nemůže zcela negovat trh práce ani spotřební trh. (Dílčí argumentace se dále odvolávala na specifika družstevního vlastnictví, přičemž se de facto opírala o první průlom do ideologie socialistické ekonomiky – politiku NEPu v Sovětském svazu 20. let).

Jestliže se nutnost existence trhu složitě - ale v logice první knihy - obhazuje (vnějšími) *hranicemi centrálně plánované ekonomiky* (dále CPE) autor dobovou terminologií upozorňuje i na možná (vnitřní) *omezení CPE* (str.77/78):

– „Zaprvé proto, že existují obtíže v poznání všech konkrétních souvislostí za měnících se ekonomických podmínek“ (čili nedostatek informací ve vertikálních vztazích řídicí hierarchie).

– „Zadruhé proto, že existují rozpory v zájmech...“ (čili rozpor v zájmech např. výrobců a spotřebitelů, tedy v horizontálních vztazích, ale především ve vertikálních vztazích, mezi centrem a podniky, jak rozvinul níže).

– „Také zpracování informací bývá primitivní...“ (čili omezená schopnost zpracování velkého množství informací a dodejme navíc neporovnatelných).

Tyto závěry korespondují s výsledky diskusí o plánu a trhu v 30. a 40. letech mezi předními ekonomy na Západě.

Vrcholem této Šikovy argumentace je pak téma socialistického *podniku*. Tedy zejména odstavec v článku původně uveřejněném v Hospodářských novinách již v roce 1964, který byl do knihy převzat jako příloha, a který velmi srozumitelně interpretuje tzv. *dialog* podniku s plánovací autoritou; ten obsahuje všechna omezení CPE a charakterizuje tak příčiny četných disproporcí, nedostatkovosti a neefektivnosti takového hospodářství. Neboť: „*Celý tento způsob plánování je založen na apriorně vyvolaných protikladných zájmech mezi centrálními orgány a podniky a na empiricky vzniklém předpokladu centrálních orgánů, že podřízené složky před nimi vždy něco skrývají. Proto se centrální orgány snaží úkoly co nejvíce naplnout a co nejvíce z podniků ‚vyždímat‘. Tatáž empirie však naučila také podniky co nejvíce zakrývat a zatajovat své skutečné možnosti. A tak je výsledný plán výrazem nikoliv vědeckého zkoumání objektivních ekonomických podmínek a souvislostí, ale výrazem plánovacích bojů, ‚handrkování‘ a vzájemného ‚napalování‘.*“ (str. 333).

Bohužel při pokusu o řešení dochází v tomto momentu v základním textu knihy k možná předvídatelnému, možná pochopitelnému, ale určitě *osudovému obratu*.

Takže celý výklad ústí do závěru, že centrální plán je nezpochybnitelným základem, i když se připouští jakási role tržnímu mechanismu. Ten má ovšem funkci *nástroje* (hospodářské politiky), nejde tedy o autonomní mechanismus, čemuž odpovídá i představa o *konstrukci cen*,

kteří mají motivovat k plnění plánu. Zároveň se však argumentuje, že trh má ex post plán v detailech „prověřovat“, korigovat. Výklad tak zůstává nejen na polovině cesty, ale navíc mezi dvěma výše uvedenými klíčovými tvrzeními existuje zjevný rozpor.

- **Dva modely W. Bruse** (aneb historická pře o socialismus)

Ve stejném roce jako Šikova první kniha vyšla v Polsku kniha **W. Bruse** *Modely socialistického hospodářství*⁶ (u nás se objevil její překlad v roce 1964, kdy vyšla druhá Šikova kniha).

Oba řeší stejný problém, Brus ovšem volí jasnou terminologii – *decentralizace systému* plánovaného hospodářství, neboť o to fakticky šlo. Oba přitom zápasí s dědictvím výkladu „zákonu hodnoty“, dalo by se říci, že *odlišují formu od obsahu* a oba dospívají k úloze trhu jako nástroje řízení.

Brus se zásadně pohybuje v hranicích teoretického modelu socialistického hospodářství a - na rozdíl od Šika - neaspíruje na řešení v praxi. Brusův text je ovšem v maximálně možné míře neideologický a nezátížený snahou o dialektiku, je exaktní a srozumitelný. Je také více obeznámen se západní ekonomikou. Předkládá „pouze“ *dvě alternativy modelu*, tradiční (centralistickou) a decentralizovanou, a vypočítává jejich definiční znaky i jejich slabá místa.

Není od věci připomenout některé jeho poznámky k definičním znakům centralizovaného modelu, ve kterém jsou v podstatě všechna ekonomická rozhodnutí soustředěna na ústředním stupni, takže - řečeno s Brusem - kritéria uvedených rozhodnutí mají *autonomní ráz*. Převládají vazby vertikálního typu, zatímco horizontální vazby nemají samostatnou, aktivní úlohu. Příkazovací forma plánových ukazatelů způsobuje, že dostávají zároveň ráz základních, ne-li dokonce jediných *měřítek správnosti*. Národohospodářské bilance a plánování jsou přitom vedeny převážně *v naturálních (fyzických) jednotkách* a bilanční metoda se vysvětluje jako forma *propočtu koordinace*, čili vnitřní provázanosti plánu. **(srov. str. 30n)**

Nutným důsledkem je nepružnost výroby, nadměrné náklady a byrokratizace plánovacího aparátu. Brus navíc připomíná, že jeho model se liší od praxe především v tom, že v ní existují situace, kdy se podnik nechová v intencích plánu.

Pro decentralizovaný model naproti tomu je charakteristický *řízený* tržní mechanismus, v němž jsou dva systémy cen oddělené od sebe daní resp. dotací. Rozhodování je mnohastupňové, podnik v něm má jistou *autonomii*, ale jeho rozhodování vychází z *parametrického* charakteru cen. **(str. 172)**

Očekává se, že v takovém modelu dojde k pružnějšímu přizpůsobování nabídky poptávce a racionálnějšímu využívání všech výrobních činitelů, což jsou charakteristiky běžně spojované s fungujícím trhem. Přitom se v dalším textu analyzují námitky proti decentralizaci a problematice cen a bez zajímavosti není ani obava, zda systém nepovede k nadměrnému zvýšení spotřeby a/nebo zvyšování decentralizovaných investic **(str. 211)**

⁶

Brus, W.: *Modely socialistického hospodářství*, NPL, Praha 1964

Historie problému „plán a trh“ ovšem sahá daleko před šedesátá léta a za hranice střední Evropy. W. Brus, jako znalec této diskuse v celém jejím rozsahu a de facto její pokračovatel, odvodil právě odtud svoji teorii.

- **Prof. Ota Šik a jeho tým** (aneb od filosofie k hospodářské praxi)

Prof. Šik byl hlavní, ovšem ne jediný, kdo tehdy u nás řešil problém reformy řízení ekonomiky. V Ekonomickém ústavu ČSAV v r.1961 založil vědecký tým svých nejbližších spolupracovníků, původně z Vysoké školy politické, kteří posléze a do jisté míry překročili uvedené Šikovy teoretické práce, jak se odborná diskuse posouvala od politické ekonomie k rozhodování o konkrétních reformních krocích, zatímco on vzal na sebe politickou odpovědnost, která ho více svazovala.

Neradi bychom opomenuli přínos žádného ze Šikových spolupracovníků, přesto se soustředíme jen na několik málo z nich, K. Koubu, Č. Kožušníka, B. Komendu a v neposlední řadě O. Turka. Všichni už tehdy znali teoretický přínos W. Bruse a O. Langeho, na které se odkazují, a všichni věnují důkladnější pozornost *praktickému problému – chování podniku*. Připouštěli, že tradiční model může mít jakési opodstatnění jen v podmínkách počátku (socialistické) industrializace a možnostech, které nabízí tzv. extenzivní rozvoj. V dané vývojové fázi už nejde o decentralizaci ale o zásadnější změnu mechanismu fungování ekonomiky.

Otakar Turek⁷ zřejmě nejdůvěrněji z nich znal a pochopil tradiční mechanismus plánování, konkrétně formování makrostruktury i mikrostruktury ekonomiky, rovnováhy (přesněji vybilancovanosti) a tzv. problémy vnášení kvalitativních změn do ekonomiky. Některými požadavky na podobu ekonomické reformy se dostal dál než původně O. Šik, přitom svou základní práci psal stále ještě před rokem 1967!

Tržní mechanismus není pro něho pouhým nástrojem plánu a hovoří o renesanci pojmu *podnik*. Dále rozvádí myšlenku, že v direktivním modelu splývají pojmy národohospodářské plánování a hospodářská politika, zatímco v ekonomickém modelu má hospodářská politika autonomní roli.

Argumentuje ve prospěch postupného přechodu na novou soustavu řízení, čili počítá s jakýmsi „*přechodným modelem*“, i když uvádí, že takový model není schopen dlouhodobé existence.

Problematikou „plánu a trhu“ se zabýval také **Karel Kouba**.⁸ V něčem k ní přistupuje obdobně jako Turek, ale rozdíly mezi nimi existují. Větší prostor v Koubově argumentaci především zaujímá *komparativní analýza* v rovině teoretické i v rovině praktické politiky. Bylo to ostatně v době, kdy se na Západě prosadil zájem o hlubší pochopení centrálně plánované ekonomiky a zároveň se v západní praxi zvyšovala úloha sociálního státu.

Kouba mj. polemizuje s O. Langem v tom, že nestačí parametrická funkce cen jako princip kalkulace, neboť s tím související výměna informací mezi centrem a podnikem je ovlivněna

⁷ Turek, O.: *O plánu, trhu a hospodářské politice*, Svoboda, Praha 1967

⁸ Kouba, K. a kol.: *Úvahy o socialistické ekonomice*, Svoboda, Praha 1967. Srov. též: Kouba, K.: *Plán a trh*, Politická ekonomie, 9/1967

zájmy obou. A jde ještě dál, domnívá se, že je i prakticky možné zavést reálnou směnu výrobních prostředků za skutečné tržní ceny, bude-li zároveň nastolena vhodná (konkurenční) *struktura podniků*.

Plán i podle něho „*překračuje fungování trhu v oblasti stanovení podmínek rozdělování zdrojů a důchodů*“ (str. 79) a v oblasti budování infrastruktury. V tom se shoduje s Turkem a zdá se, že se tehdy shodovali i v tom, že změnu nelze provést rychle (šokově), mj. proto - jak uvádí Kouba – že tzv. objektivizace cen je *proces* stejně jako změna organizační struktury trhu.

Možná však více vypovídá Koubův příspěvek ve společné práci s J. Goldmanem (a pravděpodobně jím ovlivněný), která vyšla rovněž v roce 1967⁹. Zpočátku jsou formulace ještě umírněné, ale následují zásadní připomínky týkající se centrálního systému řízení nazvané „Kompromisy v oblasti modelu fungování, monopolní struktura trhu“, které jsou *specifickou reakcí* na dosavadní pokusy o reformy.

Kouba především odmítá „reformu ukazatelů“ jako nic neřešící. Zadruhé již zde akcentuje problém v „monopolní struktuře trhu“, jak se vytvořila v centralizovaném systému, která omezuje soutěživost (konkurenci) a omezuje přizpůsobivost struktury ekonomiky. A pokračuje tvrzením, že význam strukturálních faktorů se přeceňuje. Pověstná zahraničně obchodní bariéra ČSSR není dána průmyslovou strukturou, nýbrž nedostatečnou úrovní produktivity práce. Jde přitom o rozdíly ani ne tak v odvětvové struktuře ale struktuře oborové, které už tak významně nejsou podmíněny investicemi. Hlavní cestou je ekonomická soustava řízení a jí odpovídající trh. A uzavírá, že problémem číslo jedna v československé ekonomice je efektivnost.

Čestmír Kožušník byl dalším z nejbližších spolupracovníků O. Šika. Jeho příspěvek do klíčového sborníku té doby¹⁰ začíná metodologicky odlišně od jiných autorů - historickou podmíněností zboží výroby dělbou práce - a hledá odpověď na otázku, co na tom (ne)může změnit socialistická revoluce.

Následuje originální příspěvek ke kritice administrativního systému řízení o pěti bodech a tzv. obecné závěry pro socialismus.

Uvádí pak sedm důvodů pro úlohu centra, které naplní definici *regulovaného* tržního mechanismu. Takže už *ne nástroje plánu* jako v původní Šikově představě.

Bohumil Komenda doplňuje představy hlavních protagonistů reformy – teoretiků o analýzu úlohy cen. Jeho stať ve sborníku¹¹ vrcholí závěrečnou částí, která předznamenává novou etapu diskuse o postavení a chování podniku; novou metodologicky (exaktnější analytické nástroje) i obsahově (hledání cílové funkce podniku).

⁹ Goldmann, J., Kouba, K.: *Hospodářský růst v ČSSR*, Academia, Praha, 1967

¹⁰ Kožušník, Č.: *Zbožní výroba a plánovitost*, In: Kouba, K. a kol.: op. cit.

¹¹ Komenda, B.: *Cenová soustava a cenový mechanismus*, In: Kouba, K. a kol.: op. cit.

Kvas tohoto období se odráží v dalším posunu myšlení uvedených autorů v roce 1968. V Turkově práci¹² je to patrné mj. v jeho úvahách nad hospodářskou politikou a standardním pojetím veřejných financí, ale především v jasném konstatování, že samotný (uzavřený) trh nestačí, je nezbytná otevřenost ekonomiky a směnitelnost koruny. Kožušník zase tehdy zdůrazňuje, že reforma bude bolestivá a všichni nebudou „vítězové“. Na druhou stranu konstatuje, že „*situace je psychologicky příznivá (a současně to i vyžaduje), aby se přicházelo s šokujícími kroky.*“¹³ A rovněž Šik pohybující s mezi politikou a teorií svým projevem na zasedání Československé společnosti ekonomické v roce 1967 překročil Rubikon, když tvrdě kritizoval stávající systém řízení ekonomiky; „ekonom Šik předběhl politika Šika.“¹⁴

Za jakési vyvrcholení lze považovat sborník vydaný v Ekonomickém ústavu ještě v roce 1969¹⁵, který redigoval K. Kouba. Autoři v něm reagují kriticky na problémy, které byly vyvolány prvními, polovičatými kroky reformy v roce 1967, a jednoznačně formulují hlavní směry dalšího pokračování této reformy. Činí tak v *teorii* výrazný krok vpřed.

1.3 Krátké období renesance střídá doba temna

Byla to nakonec *praxe*, která ukázala, že CPE fungovat sice může, ale její skutečné vlastnosti jsou na hony vzdáleny vlastnostem, které jí byly připisovány ideologií. A co víc, že spory o tzv. *novou soustavu řízení*, spory mezi stranickým vedením a teoretickou frontou o podobu jejího zavedení skončily ve slepé uličce lavírování. Trh, cena a tzv. hmotná zainteresovanost, které měly přispět ke sladění zájmů v tzv. decentralizovaném modelu řízení, v realitě kompromisů jenom „rozpory v zájmech“ potvrdily a prohloubily.

A přesto trváme na názoru, že ve své době to byl z historického hlediska revoluční pokus, který sice ukončila invaze v srpnu 1968, ale který, byť s otevřeným vyústěním, poskytl klíčovou orientaci pro další vývoj ekonomického myšlení u nás. Akcent na úlohu ekonomických subjektů (nejenom centra) a jejich ekonomických zájmů byl předpokladem pro *pochopení* a také kritické *zhodnocení* fungování CPE.

Sami protagonisté se pak v budoucnu vydali různými cestami; Ota Šik se po emigraci stal uznávanou osobností hledání „třetí cesty“, nicméně ve svých pamětech¹⁶ připustil, že problém investic v decentralizovaném modelu nebyl vyřešen. Otakar Turek si zřejmě podržel svou důvěru v gradualistické řešení i ve sporech o dvacet let později, Karel Kouba se stal významným kritickým teoretikem nové doby, představitelem *konstituční ekonomie* v Česku.¹⁷

¹² Turek, O.: *Úvahy nad naší národohospodářskou politikou*, VP 56, EÚ ČSAV, 1968

¹³ Kožušník, Č.: *Rozhodující krok dalšího rozvoje ekonomické reformy*, Nová mysl 5, 1968

¹⁴ Suk, J.: *Veřejné záchodky ze zlata*, Prostor, Praha 2016, str. 244. Ale Šik zřejmě již v roce 1966 na sjezdu KSČ zdůraznil, že všechny reformní kroky vyžadují liberalizaci politického systému.

¹⁵ Kouba, K. (red.): *Náčrt základní koncepce ekonomické reformy*, Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1969

¹⁶ Šik, O.: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Mladá fronta, Praha 1990

¹⁷ Pro orientaci čtenáře odkazujeme např. na příspěvek Kouba, K.: *Konstituční ekonomie: popelka v české ekonomické obci*, In: Ekonomická teorie a česká ekonomika, ČSE sborník, listopad 2001. Srov. též Mlčoch, L.: *Institucionální ekonomie*, Karolinum, 2005

Jen Václav Klaus již v roce 1968 vyjádřil naplno pochybnosti o možnosti fungování tržní ekonomiky za socialismu.¹⁸

1. Zrození makroekonomického myšlení

Vedle sporů o „plán a trh“ a následně o „novou soustavu řízení“ čili o decentralizaci původního modelu CPE se v praktické, národohospodářské rovině odehrával ještě jeden, dnes už méně známý ale neméně zásadní spor – spor o *strategii růstu* a rozvoje plánovaného hospodářství, jehož první etapa v Československu vyvrcholila v roce 1963; po té, co ekonomika prošla recesí s absolutním poklesem národního důchodu, poprvé v historii plánovaného hospodářství, a následným krachem třetí pětiletky. Krize režimů zpravidla začínají jejich hospodářskými obtížemi. Ale nepředbíhejme.

2.1 Hledání strategie růstu

Československo po převratu 1948 převzalo sovětský model plánování, a to tak důsledně, že v původní metodice údajně podle některých zůstal i ukazatel „sklízňě velbloudí srsti“. To je jistě jen jedna, komičtější stránka problému. Vnucena byla i strategie, kterou se v SSSR po materiálních obětech války a vzniku studené války stal rychlejší rozvoj „materiálně technické základny socialismu“, tedy těžkého průmyslu. Mělo to i své odůvodnění v tehdejší stalinské teorii „*přednostního růstu tzv. první národohospodářské skupiny před druhou*“, tedy těžkého průmyslu před lehkým a spotřebním, v atmosféře studené války, „závodů“ ve zbrojení a válečnické psychózy. Tato pochybná teorie se opírala o nepřesnou interpretaci Marxova schématu rozšířené reprodukce. Se vznikem RVHP byl pak pochopitelně podobný „model“ vnucen i ostatním členským zemím, vč. Československa a NDR.

Teorie přednostního růstu první národohospodářské skupiny, či spíše politika, kterou stranické vedení prosazovalo, byla v chruščevovské éře aktualizována ideologií „urychlení cesty ke komunismu“ a v pragmatičtější podobě heslem „dohnat a předejít“ Západ. Přitom pro výchozí srovnání sloužily statistické údaje o produkci uhlí a oceli, tedy zase těžkého průmyslu, v „době tanků“ do jisté míry logicky. Jenže zároveň jakákoliv odchylka od takové strategie byla v lepším případě kvalifikována jako „revizionismus“ a v horším jako zrada. Ostatně již oběti procesů v padesátých letech byly **mj. a** především obviňováni z těchto prohřešků.

„Vedoucí úloha SSSR“ se přitom projevovala nejen ve vnucených cílech ale i v uplatňované metodice. Šlo to tak daleko, že sověští experti se vyjadřovali i ke konkrétní podobě národohospodářských plánů v Československu a reálně ji ovlivnili. Svědectví o tom např. podává **Valtr Komárek**, autor „*nepovedeného románu, který je třeba číst*“ (jak napsal jeho recenzent) a jeden z tehdejších významných kritiků koncepce 3.5LP. Bylo by možné dnes nad tím mávnout rukou, ale bylo by to laciné už proto, že kritikům v šedesátých letech šlo znovu o existenci, stejně jako obhájcům filozofie 3.5LP přinejmenším o kariéru.

Třetí pětiletka na léta 1961 – 1965 měla být odvážným naplněním vládnoucí strategie pomocí masívních investic. Tehdejší západní tisk již na počátku komentoval její cíle jako, „*ambiciózní*“

plán českých komunistů povznesených nad realitu.“¹⁹ Jistá schopnost CPE koncentrovat velké objemy investic byla totiž v plánech přeceněna, takže dokončování strategických staveb se opožďovalo o roky (a prodražovalo) - a jejich plánovaný kapacitní efekt nepřinesl očekávaný růst produkce, naopak vynaložené zdroje byly umrtvovány v nedokončených stavbách a nevyužitých zásobách, vznikaly disproporce a nedostatkovost, ekonom by řekl nerovnováha a deficit.

Následné odvolání či redukce úkolů pětiletky (a temp růstu) byla tou snazší stránkou reakce na realitu, plánování se zkrátka změnilo na operativní udržení ekonomiky v chodu, ale složitější byl pokus o modifikaci strategických cílů. Šlo o spor původní „železné“ strategie a alternativní koncepce, založené na centrálně usměrňovaných *strukturálních změnách*. Kritičtí a erudovanější národohospodáři, vedení už zmíněným V. Komárkem, začali formulovat a odůvodňovat nové proporce a střizlivější bilanční vztahy neboli novou strukturu ekonomiky, která sníží vysokou materiálovou náročnost původní strategie, i oni však víceméně stavěli na víře v osvětlené plánovací centrum a byli přitom uvyklí rozhodovat spíše v naturálních jednotkách (čili v tunách, km a m³), které se sice lépe měří, ale hůře srovnávají.

Střet v hlavách centrálních plánovačů však zároveň probíhal v ovzduší formování „nové soustavy řízení“, která hledala řešení obtíží na *mikroúrovni*, ve změně chování (hmotné zainteresovanosti) podniků a pracovních sil. Významnější než spor dvou skupin plánovacích technokratů tak byl jejich společný spor s akademickými ekonomy soustředěnými především v EÚ ČSAV. Navenek šlo *o pořadí cílů* – o to, zda teprve připravovaný plánovací manévr dovolí realizaci reformy nebo naopak reforma vytvoří podmínky pro vyšší efektivnost a následně i strukturální změny. V té souvislosti bylo třeba také vyvrátit ideu údajného „žití nad poměry“ (odvozenou konec konců opět z teorie přednostního růstu první národohospodářské skupiny) a odůvodnit naléhavou potřebu i reálnou možnost zvýšení mezd a nabídky spotřebního zboží a služeb.

Nejzřetelněji tento spor vystihuje rychlá výměna názorů na stránkách Hospodářských novin v roce 1966. Na článek L. Jünglinga v Rudém právu 23. 3. 1966 nejprve reaguje pracovník SPK Karel Soška²⁰ s odvoláním na teze sjezdu KSČ.

Reakce na článek vyšla hned v následujícím čísle a jejím hlavním autorem byl **Josef Goldmann**, tehdy už pracovník EÚ ČSAV.²¹ Nesouhlas je tu na úvod smířlivě vysvětlován sklonem plánovačů považovat dobově podmíněné tendence za obecně platné. Soškův článek je i svým způsobem oceněn. „*Poprvé se tedy ukazuje v tisku jakási druhá koncepce rozvoje čs. ekonomiky, se kterou lze otevřeně polemizovat.*“ A autoři oponují, že „*...obnovu efektivnosti neřeší velká strukturální přestavba, ale přechod k ekonomické soustavě plánovitého řízení... Teprve v tomto rámci je pak možno řešit věcné problémy tak, aby znovu nevznikaly na ještě vyšší úrovni.*“ A uzavírají „*Tzv. druhá koncepce chce tedy obnovit základní rovnováhu tam, kde*

¹⁹ Citováno podle: Komárek, V.: *Kronika zoufalství a naděje*, Academia, Praha 2005, str. 193, kde je také barvitě líčena tehdejší „bitva o SPK“ (Státní plánovací komisi).

²⁰ Soška, K.: *Dvě koncepce rozvoje československé ekonomiky*, Hospodářské noviny 16, 1966

²¹ Goldmann, J., Jüngling, L., Janáček, K.: *Jaká je druhá koncepce rozvoje čs. ekonomiky?*, Hospodářské noviny, 17, 1966

není narušena, tj. na spotřebitelském trhu, zatímco tam, kde skutečně existuje, tj. v oblasti investic, chce ji dále prohlubovat navrženou maximalizací míry akumulace.“

Do diskuse se v té době na stránkách tisku zapojili i další členové Goldmannova týmu, ale ještě jednou výrazně do ní zasáhl J. Goldmann, který se spolu se svým příznivcem a pracovníkem SPK A. Sukem vyjádřil k tehdy neméně klíčovému a souvisejícímu tématu doby, k otázce, zda „žijeme nad poměry“.²²

Na základě „tvrdých“ dat, argumentují, že „...si nemusíme utáhnout opasek, abychom zvýšili akumulaci do výrobních základních fondů“. A dodávají, že tři tzv. únikové kanály (nadměrný růst výrobní spotřeby, zásob a nedokončené výstavby), jimiž unikaly desetimiliardové prostředky, „byly vytvořeny působením administrativně direktivní soustavy plánovitého řízení“. V závěru pak otevřeně (píše se rok 1966) konstatují, „že jedině v ostrém konfliktu různých hledisek lze se dopátrat objektivní pravdy“... „Co se týče odvahy, tu buď máme, nebo nemáme. Ale musíme vědět, co nastane, když odvahu mít nebudeme.“ Prorocká slova!

2.2 Teorie dynamiky plánovaného hospodářství

Josef Goldmann, sám přesvědčený plánovač, ovšem - a to je důležitější - se znalostmi základů anglosaské ekonomie a s mimořádným pozorovacím talentem se angažoval v praktickém sporu o strategii a zároveň budoval teoretické základy makroekonomie v podmínkách centrálně plánované ekonomiky.

V nově konstituovaném Ekonomickém ústavu ČSAV založil v r. 1965 výzkumné *oddělení konjunkturálního výzkumu*²³, jehož název se později několikrát změnil. Hlavním zaměřením týmového výzkumu byl ale stále ekonomický růst a konjunkturální cyklus. Goldmann tak jistě zažíval alespoň částečnou satisfakci po letech strávených v těžkém žaláři a po občanské rehabilitaci počátkem šedesátých let.

Rozlišování mezi mikro a makroekonomií bylo v té době samo o sobě novum a chvíli trvalo, než začalo mít i pro CPE reálný obsah, tj. rozlišení mechanismu (ne)dosahování makroekonomické rovnováhy a přiznání úlohy tzv. autonomním silám, čili charakteru chování ekonomických subjektů – především podniků. Z metodologického hlediska významné bylo pojetí *nabídkově orientovaného charakteru* této ekonomiky (na rozdíl od poptávkově determinované ekonomiky tržní) a rozlišení krátkodobého a dlouhodobého horizontu rozhodování.

• Teorie fluktuací tempa růstu: model kvazicyklu

Když v roce 1964 vyšla v časopise *Plánované hospodářství* Goldmanova stat' s příznačným názvem *Tempo růstu a opakující se výkyvy v ekonomice některých socialistických zemí*²⁴,

²² Goldmann, J., Suk, A.: *Žijeme nad poměry?*, Rudé právo, 10. 1. 1966

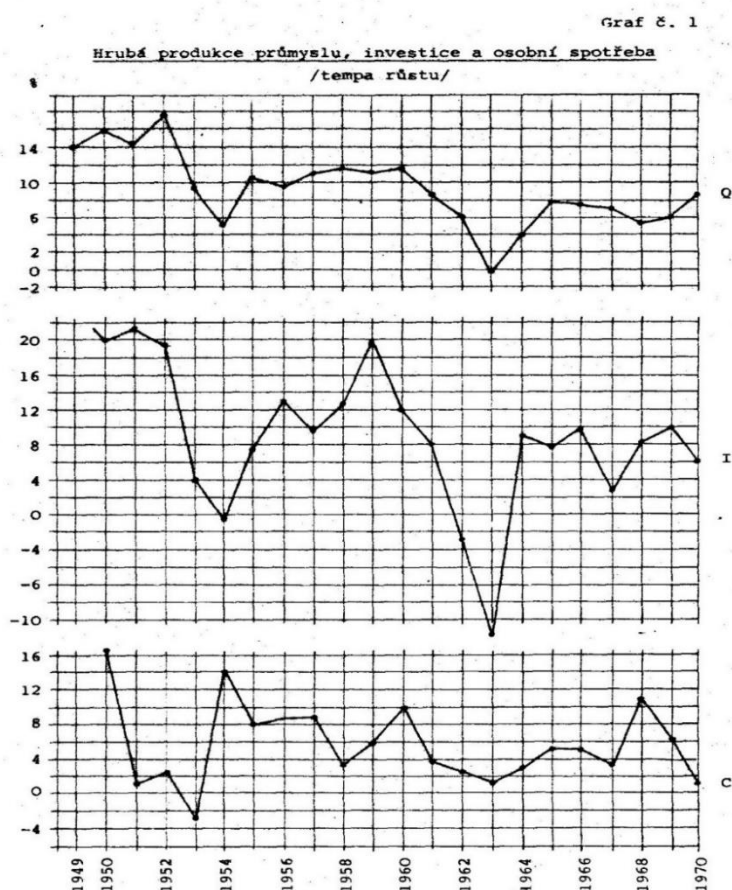
²³ Josef Goldmann se rozhodl postavit základy oddělení na mladých, začínajících ekonomech. Prvními pracovníky - vedle jeho vrstevníka a přítele Josefa Kohna-Fleka – tak byli (v abecedním pořadí) Kamil Janáček, Jan Kláček, Jaroslav Krojher, Václav Kupka, Egon Lánský, Josef Luňák a Jana Rybářková. V dalších letech přibývali další, z nichž připomínáme Růženu Vintrovou, Karla Dybu a Zdeňka Orlíčka.

²⁴ In: *Plánované hospodářství*, č. 9/1964. Téměř současně byl publikován článek Georga J. Stallera. Viz Staller, G.J.: *Fluctuations in Economic Activity. Planned and Free-Market Economies, 1950 - 1960*, American

musela to být bomba. Už jenom proto, že šlo o pohotovou reakci na čerstvou zkušenost nejen československou, že v plánovaném hospodářství dochází k významným, opakujícím se krátkodobým výkyvům v tempu růstu a k narušování ekonomické rovnováhy; ale navíc o reakci, která nabízí původní a kvalifikované vysvětlení příčin, rozbor fluktuací v agregátním tempu růstu československé ekonomiky, pro které Josef Goldmann použil vlastní termín "kvázicyklus".²⁵

Goldmannova stat' byla následně publikována v polských, maďarských, jugoslávských, francouzských a norských odborných časopisech. Autor ji využil pro svůj příspěvek na konferenci o ekonomických cyklech v britské Cambridge a jeho známost překročila hranice Československa. Stal se díky této stati citovaným a renomovaným ekonomem. Zatímco v období let 1948-1950 položil spolu s L. Frejkou praktické základy centrálního plánování v Československu, v druhé polovině šedesátých let stál náhle na začátku své akademické kariéry.

Graf 1: Hrubá produkce průmyslu, investice a osobní spotřeba

Zdroj: graf ze statí Kupka, V.: *K otázkám stability hospodářského růstu*, *Politická ekonomie* 1, 1975

Economic Review, June 1964

²⁵ Termín kvázicyklus J.G. zvolil, aby předešel kritice z ideologických pozic. Nicméně vycházel také z reálných rozdílů mezi tržními a centrálně plánovanými ekonomikami.

První výzkumnou bází Goldmannova kvázicyklu byl zevrubný analytický rozbor střednědobých opakujících se výkyvů v tempu růstu agregátních veličin, především v tempu růstu národního důchodu, průmyslové výroby a investic. Návazně byla analyzována data o tvorbě výrobních zásob, dovozu surovin a základního materiálu a o změnách stavu nedokončené výstavby ve výrobní sféře. Datová báze pokrývala roční údaje za období let 1950 - 1965 a později byla rozšířena do r. 1970. Josef Goldmann analyzoval nejen statistické údaje tehdejšího Československa, ale podpůrně rovněž statistická data Polska, Maďarska, NDR a dalších zemí s plánovanou ekonomikou. Vysvětlení těchto oscilací pak podal v originální *teoretické koncepci* kvázicyklu.

Údaje o tempech růstu agregátních veličin vykazaly zjevné fluktuace průmyslové výroby a investic, kvázicyklus s *vlnovou délkou 8 - 9 let* odpovídající časovému zpoždění v přírůstku výrobních základních fondů (fixního kapitálu), čili *průměrné době investiční výstavby klíčových kapacit*.

základní model

„Základní příčinou *narušení proporcionality je stanovení nadoptimálních temp.*“ (1967, str. 49)²⁶, píše Josef Goldmann. Subjektivismus politiků však narazí na „úzké místo“, tj. nemožnost průmyslové prvovýroby přizpůsobit se takovému tempu, a tuto hypotézu autor pak vysvětluje technicko - organizačními specifiky základních odvětví. V důsledku toho dochází k vynucenému poklesu skutečného tempa. To zůstane na nižší úrovni, dokud nejsou dokončeny a uvedeny do plného provozu investiční projekty zahájené v předchozí vrcholné fázi cyklu. A jejich *kapacitní efekt* vytvoří „objektivní podmínky, které umožňují...opakování takového kvázicyklu.“ (1967, str. 40) Teoretický koncept kvázicyklu je tak odrazem inherentního sklonu centrálního plánovače k maximalizaci agregátního tempa růstu a důsledků tehdejší politiky „dohnat a předejnat“.

rozšířený model

Základní a vnitřně konsistentní model kvázicyklu Josef Goldmann v roce 1967 rozšířil o dva doplňující, ale neméně podstatné momenty.

V první řadě jde o oscilace v investicích do zásob, tzv. *trubkový efekt* skrývající svého druhu racionalitu podniků v daném systému.

Josef Goldmann přirovnává výrobní proces k „*potrubí, do něhož vstupují výrobní faktory a z něhož vystupují finální výrobky, buď pro spotřebu, nebo pro zvýšení objemu výrobních i nevýrobních kapacit.*“²⁷ „...v závěrečném stadiu fáze akcelerace dochází – relativně ke vstupu – ke značnému zvýšení objemu výrobních faktorů uvnitř potrubí“. Prudce se totiž zvyšují výrobní zásoby a objem nedokončených investic.“²⁸ V procesu zvyšování agregátního tempa růstu tedy významně působí tento další, *zesilující* faktor. Ve snaze si zajistit odpovídající objem surovin a polotovarů na výrobním vstupu, podniky nedostatkové inputy hromadí a vytváří vlastní rezervy. Jedná se o typ chování známý jako *averze k riziku*.

Naopak při deceleraci tempa růstu začíná působit opačná závislost. Finální produkt roste

²⁶ citováno ze stati v *Plánovaném hospodářství* 9/1967, ve které Josef Goldmann svůj základní model rozšířil o další faktory - viz níže odstavec *rozšířený model*

²⁷ Goldmann, J.: *Od nestability ke stabilitě ekonomického růstu v ČSSR*, EÚ ČSAV 1973, str. 20

²⁸ Goldmann, J.: op. cit., 1973, str. 21

rychleji, než by odpovídalo růstu inputů. Z "potrubí" je část nahromaděných inputů uvolňována. Druhým doplňujícím faktorem jsou oscilace v dynamice dovozu surovin a polotovarů, tzv. *zahraničně obchodní bariera*, odrážející naopak fakt mimořádné závislosti československé ekonomiky na dovozu surovin při silně limitovaných vývozních kapacitách. Se zvyšujícími se tempy růstu je prohlubující se nedostatek materiálových vstupů, resp. dodávek polotovarů pro podniky zpracovatelského průmyslu zesilován limity financování jejich dovozu, neboť zvyšování dovozů je podmíněno růstem vývozu, který je zpětně determinován úzkými profily. Nejvíce je limitováno tempo růstu dovozů z průmyslově vyspělých zemí, jehož zvyšování naráží na devizovou bariéru²⁹.

Ke stylizovaným faktům centrálně plánované ekonomiky tak neodmyslitelně patří opakující se úzké profily, které donutí centrální plánovače snížit plánované agregátní tempo růstu, aby odpovídalo disponibilním zdrojům materiálů a polotovarů.

Souběžně s tím jsou do výrobního procesu zapojovány nové výrobní kapacity, získané investiční výstavbou, která byla zahájena v sedle cyklu předchozího. Výsledné zvolnění napětí v dodávkách surovin a materiálů domácí provenience, i z dovozu, tak vytvoří prostor pro opětné zvyšování agregátního tempa růstu s tím, jak se posunuje limit centrálních plánovačů v jejich tendenci maximalizovat tempo růstu. Je tak zahájena nová expanzivní fáze cyklu.

kvazicyklus a Keynesova teorie cyklu

Střídání fází expanze a deprese vytváří kvazicyklus, jehož průběh tak, jak je reflektován statistickými daty, má některé shodné rysy s ekonomickým cyklem kapitalistické ekonomiky. Podstatným diferenciativním faktorem je dominantně *nabídkově* určená centrálně plánovaná ekonomika, zatímco hospodářský cyklus kapitalistické ekonomiky je determinován z poptávkové strany.

Josef Goldmann uvádí: " *Někteří ekonomové se domnívají, že kauzální závislost mezi investičními vlnami a fluktuacemi v tempu růstu působí v opačném směru. Podle nich je to právě vrchol investiční činnosti, který umožňuje vysoká tempa růstu, především ve výrobě výrobních prostředků.*

Takovýto výklad je zřejmě odvozen z Keynesovy teorie cyklu za kapitalismu. Podle jeho teorie, která vychází z neúplného využití výrobních faktorů, má zvýšení investiční činnosti za následek zvýšení poptávky a tím zvýšení výroby. V ekonomice našeho typu převládá však plné využití výrobních kapacit... je nutné zásadně rozlišovat - při nejmenším při krátkodobé analýze - mezi poptávkově determinovanou kapitalistickou ekonomikou a nabídkově determinovanou socialistickou ekonomikou." ³⁰

Aplikace modelu Michala Kaleckého - dlouhodobý růstový model

Josefa Goldmanna zaujaly nejen krátkodobé oscilace v tempu ekonomického růstu a výsledný

²⁹ „Během fáze urychleného růstu vytváří tedy kombinované úsilí působení řady faktorů horní mez čili strop vlnovitého tempa růstu: doposud trvá vzestup tempa růstu výroby, který je v pozdějším stadiu kombinován s poklesem toku výrobních kapacit, což postupně vyvolá první výrazné zhoršení zásobovací situace. Tím bude indukována zvýšená tvorba výrobních zásob a následkem zvýšeného dovozu surovin a základního materiálu i aktuálnější nedostatky deviz.“ Goldmann, J.: op. cit., 1973, str. 20

³⁰ Goldmann, J.: op. cit., 1973, str. 27

model kvazicyklu. Podrobil statistické analýze rovněž *dlouhodobý pokles dynamiky ekonomického růstu*.³¹ Tento pokles byl doložen údaji o tempech růstu průmyslové výroby v období let 1950- 1965. Stejně jako v případě kvazicyklu, i zde Goldmann použil statistické časové řady za ČSSR, NDR, Polsko a Maďarsko.

Na vzorku těchto čtyř ekonomik se také pokusil formulovat *příčiny poklesu* dynamiky ekonomického růstu a částečně je i kvantifikovat. Odhad retardačního efektu tehdejšího systému řízení a plánování J. Goldmann získal při ekonometrické aplikaci růstového modelu Michala Kaleckého. Prvně v československé ekonomické literatuře tak mohly být publikovány výsledky empirického odhadu *retardačního vlivu* systému řízení a plánování. Svůj vliv jistě mělo spoluautorství Karla Kouby, jednoho z architektů tzv. nové soustavy řízení a plánování, směřující ke spojení plánu a trhu.³²

Pozorovaný dlouhodobý pokles tempa ekonomického růstu Goldmann s Koubou spojuje s existencí *únikových kanálů*, které představují svébytný typ plýtvání ekonomickými zdroji,³³ které, místo aby byly produktivně využity, končí umrtveny v akumulovaných výrobních zásobách a v narůstající nedokončené investiční výstavbě. Z analyzovaných časových řad statistických údajů za čtyři výše uvedené ekonomiky Goldmann vyvodil, že v těchto únikových kanálech končí jedna čtvrtina až jedna třetina z celkové akumulace.

Retardační efekt těchto únikových kanálů s postupujícím časem nabývá na síle a vyvolává deceleraci dlouhodobého ekonomického růstu; „...*decelerační vliv ...mají na tempo růstu národního důchodu nadměrné investice do oběžných fondů, tj. do zásob a nedokončených staveb.*“³⁴ Podle provedené projekce *ceteris paribus* je tato decelerace kvantitativně tak významná, že vyústí ve do negativního tempa ekonomického růstu.

Působení únikových kanálů má však hlubší příčiny dané existujícím systémem centrálního plánování a řízení, který vyvolává určitou *typologii vzorců chování* ekonomických subjektů. Centrální plánovači a ministerští úředníci na jedné straně a ředitelé podniků se svými štáby na straně druhé ve svém jednání sledují jisté účelové funkce. Jim odpovídají jak sklon k maximalizaci plánovaného tempa ekonomického růstu, tak - jako protipól - tendence k hromadění zásob a prodlužování lhůt výstavby investičních projektů s rozvětvenými řetězovými reakcemi v meziodvětvových vazbách.

Goldmann a Kalecki

Josefa Goldmanna spojuje s významným polským ekonomem té doby, Michalem Kaleckým,

³¹ Goldmann, J. Kouba, K.: op. cit., kap. VI.

³² J. Goldmann při různých příležitostech vyjadřoval své přesvědčení, že existující systém centrálního plánování a řízení je překonaný a neodpovídá podmínkám dané fáze ekonomického rozvoje. Jeho postoj ke konkrétní podobě ekonomických reforem 60. let byl však dosti zdrženlivý a na reformních návrzích se nepodílel. Důvodem podle něho byla akademičnost reformních návrhů, odvozovaných ze spekulativních pouček politické ekonomie socialismu.

³³ Ty už byly zmíněny v předchozí kapitole; tam ovšem hrály roli faktorů ovlivňujících *krátkodobé* výkyvy.

³⁴ Goldmann, J., Kouba, K.: op. cit., str. 102

fakt, že jejich práce byla odezvou na reálné problémy CPE³⁵. Oba řešili stejný problém, ale každý z jiné strany.

Kaleckého přístup je deduktivní, jeho *teoretický model* vysvětluje implikace, vyplývající z určitých předpokladů, které v realitě nebyly respektovány (ale to už Kalecki explicitně neřekl). Goldmann při *ekonometrické aplikaci* rozšiřuje interpretaci parametrů původního modelu, provádí jejich desagregaci na jednotlivé faktory a přibližuje obsah proměnných dostupným statistickým veličinám. Celkově je Goldmannův přístup induktivní a aplikace *de facto* dokládá míru nesplnění předpokladů teoretického modelu. Když Goldmann na základě faktů dokumentuje, jak snaha o maximalizace tempa růstu vyvolává fluktuace (kvazicyklus), Kalecki demonstruje, za jakých podmínek lze - v rámci jeho modelu - tempo růstu zvýšit.

S použitím růstového modelu Michala Kaleckého provedli Josef Goldmann a Karel Kouba jednu z prvních empiricky založených analýz růstového procesu u nás, při které byl aplikován formalizovaný model a pokusili se o odhad jeho parametrů na základě expertních znalostí i rudimentární ekonometrie. Posunuli tak nesporně ekonomické myšlení v tehdejší Československu směrem k národohospodářsky orientovaným aplikacím. Na ně pak mohli navazovat autoři z nastupující generace ekonomů.

- **Goldmannovi žáci a následovníci** (aneb počátky ekonometrie u nás)

Josef Goldmann si do svého oddělení vybíral většinou mladé či mladší spolupracovníky. Jeho osobnost je nejen inspirovala v dalším odborném růstu, ale zároveň mohli začít systematictěji studovat západní ekonomii.

Někteří se pokusili rozvíjet jeho model kvazicyklu.³⁶ Další se zaměřili na ekonometrické aplikace jednotlivých makroekonomických funkcí československé ekonomiky – produkční, investiční, spotřební funkce a efekty vnějších ekonomických vztahů.³⁷ Nebyli sice v té době jediní, ale oni vědomě spojovali nastupující vlnu ekonometrie s Goldmannovým přístupem k realitě CPE.

2.3 Krátkodobá makroekonomická analýza

Dosud jsme zmínili dvě oblasti, ve kterých Josef Goldmann výrazně přispěl k českému ekonomickému myšlení šedesátých a sedmdesátých let – *teorii* střednědobých výkyvů v tempu růstu CPE a sporu o (dlouhodobou) *strategii* hospodářského růstu. Nyní se zaměříme na příspěvek třetí, *praktický* – tzv. konjunkturální výzkum.

Konjunkturální výzkum týmu Josefa Goldmanna

³⁵ Jejich vzájemné odborné kontakty posiloval i společný osobní prožitek z období druhé světové války, kdy po emigraci do Velké Británie spolu pracovali nejprve jako lesní dělníci a později při plánování válečné ekonomiky Velké Británie.

³⁶ Klacek, J.: *Studie o růstové stabilitě*, EÚ ČSAV, Praha 1972; Kupka, V.: *K otázkám stability hospodářského růstu*, Politická ekonomie 1, 1975,

³⁷ Doménou Karla Dyby byla analýza vnějších ekonomických vztahů včetně modelového přístupu. Kamil Janáček se věnoval spotřebnímu sektoru a spotřební funkci, Jan Klacek se zaměřil zejména na modelování růstu pomocí produkčních funkcí, Václav Kupka investicím a stabilitě hospodářského růstu.

Členům týmu pod vedením Goldmanna bylo od počátku zřejmé, že musí spojovat dva přístupy - teorii i analytické studie, neboť nejlepším způsobem ověřování teorie jsou analýzy dat a procesů pozorovaných v praxi a naopak tyto analýzy bez rozvíjení odpovídající teorie brzy ztrácejí svoji orientaci. Obě disciplíny jsou tak neoddelitelné, jejich skutečná symbióza však měla vlivem vnějších okolností jen krátké trvání.

První *krátkodobá (konjunkturální) makroekonomická analýza* byla vypracována rok po založení oddělení, tedy v roce 1967, a podílela se na ní řada předních odborníků ústředních institucí oficiálně pouze za svoji osobu.³⁸ Text měl především *didaktický* charakter.

Východiskem byla rekonstruovaná veličina hrubého národního důchodu (produktu), což samo o sobě byl tehdy významný počín, neboť tento agregátní ukazatel sledované statistické údaje neobsahovaly.³⁹ Produkt byl dále desagregován do čtyř sektorů (podniky, domácnosti, státní sektor a vnější vztahy) a analýza sledovala *souvztažnost* mezi nimi.

Text mj. akcentuje rozdíl mezi plánem, nezávislou (!) hospodářskou politikou a konečně „zájmovou oblastí“, čímž především myslí reakce podniků, které „*odpovídají principům racionálního chování v této sféře...*“. V souladu s teorií kvazicyklu dále upozorňuje na souvislost přírůstků investic do zásob s tempem růstu národního důchodu a vysvětluje ji právě racionálním chováním podniků v daných podmínkách. Dále identifikuje nerovnováhu ve vnějších ekonomických vztazích (v polovině roku 1967); a závěrem předkládá určitá doporučení pro „anticyklickou“, stabilizační politiku.

Ještě v roce 1969 vyšla v podobném duchu analýza roku 1968, pokračovat v tomto úsilí bylo pak na několik let v důsledku probíhající normalizace znemožněno. Přesto v sedmdesátých letech bylo v gesci Goldmannova oddělení vypracováno několik neveřejných analýz. Jejich hlavním poselstvím byl *odkaz* na postupně propracovávanou teorii kvazicyklu, *snaha* vyvarovat se vhodné hospodářskou politikou těmto výkyvům v tempu růstu a tím i (ne)rovnováze a *akcent* přesouvající pozornost od krátkodobé analýzy k podmínkám dlouhodobého růstu (otevřená ekonomika, mzdy).

Národohospodářská teorie - pokus o spojení teorie a praxe

Úsilí odůvodnit a obhájit obsah a smysl makroekonomických analýz vyústilo v roce 1978, kdy vyšla kolektivní kniha *Úvod do makroekonomické analýzy*.⁴⁰

Autoři⁴¹ si byli vědomi faktu, že nejde o ucelenou národohospodářskou teorii, na druhou stranu ale konstatují, že nabízejí její solidní východiska. I tuto aktivitu je nutno vnímat v kontextu s dobou nejen ve smyslu politickém (Pražské jaro, invaze, normalizace), ale také gnoseologickém (boj se stereotypy ideologického myšlení se mj. zaštiťoval diskusemi

³⁸ Analýza se připravovala v hotelu na Křivoklátu a jejími externími účastníky byli pracovníci několika státních institucí: Adolf Suk, Václav Čáp, Vladimír Nachtigal, Štefan Schlosser, Jan Vít a další

³⁹ Rozhodující v této souvislosti byl přínos již zmíněných Vladimíra Nachtigala, Štefana Schlossera a Růženy Vintrové.

⁴⁰ Goldmann, J. a kol.: *Úvod do makroekonomické analýzy*, Svoboda, Praha 1978

⁴¹ Vedle J. Goldmanna to byli (v abecedním pořadí) K. Dyba, K. Janáček, J. Klacek, V. Kupka a R. Vintrová

dvacátých let v SSSR).

Lze konstatovat, že makroekonomická analýza a prognóza - na rozdíl od pokusu o decentralizaci - v jisté podobě přežila nástup normalizace. Mj. také proto, že na tomto poli došlo ke změnám i na Západě, byly konstituovány základy nové disciplíny v podobě pokusů o komparativní ekonomii.

2. Mikroekonomický základ racionality

Teorie L. Mlčocha a praxe T. Ježka: *postavení podniku*

Má-li být obraz úplný, je na místě se alespoň částečně⁴² věnovat i třetímu pilíři kvasu ekonomického myšlení v Československu na přelomu šedesátých a sedmdesátých let – zrodu mikroekonomie, konkrétně teorie (socialistického) podniku.

Výše už bylo uvedeno, že diskuse o plánu a trhu a pokus o zavedení tzv. nové soustavy řízení se nezaměřovaly pouze na úlohu centrálního plánovače, ale otevřely otázku *autonomního postavení podniku* a jeho specifického chování. Hledaly způsob, jak podniky zainteresovat, tak aby jejich chování bylo více racionální a předvídatelné.

Ani rodící se makroekonomie nemohla pominout, že ekonomický růst a rovnováha nejsou výsledkem pouze plánovaných temp a vybalancovanosti plánu. V analýzách připisovaly chování podniku rovněž autonomní roli a požadovaly respektování této role v praktické hospodářské politice. Nebyly to izolované výboje, šlo o širší, strukturovanější

proud v mezinárodním kontextu, dokumentovaný příspěvky na Západě i na Východě. V tehdejší Jugoslávii se diskuse zaměřila na specifický problém a jeho řešení – chování *samosprávného podniku*, tedy podniku v družstevním vlastnictví, o jehož směřování nerozhoduje pouze management ale také výkonní pracovníci. Předpokládalo se, že jeho účelovou funkcí je hrubý důchod namísto zisku obvyklého v soukromé firmě.

A tak třetí zárodek rodících se úvah o podniku u nás byl právě reakcí na tyto diskuse o „podniku v Illyrii“.⁴³ Svůj vliv na tyto diskuse měly rovněž práce o samosprávné ekonomice J. Vaneka⁴⁴, profesora ekonomie českého původu, působícího na universitě v Ithace, USA. Klub mladých ekonomů **KMEN**, založený v roce 1968, vydal na toto téma sborník z konference.⁴⁵ Přispěli do něho *Václav Klaus*, *Miloš Zeman* aj. Ale byl to zároveň sborník poslední. Začínající normalizace, emigrační vlna, čistky na vysokoškolských katedrách a v Akademii věd vedly k zániku samého KMENu.

⁴² Nečiníme si nárok na podrobnější rozbor především vzhledem ke svému makroekonomickému profilu.

⁴³ Ward, B.: *A firm in Iiyrria. Market Syndicalism*, American Economic Review, Sept. 1968

⁴⁴ Vanek, J.: *The General Theory of Labor-Managed Market Economies*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1970

⁴⁵ KMEN: *Symposium o podniku*, EÚ ČSAV, Praha 1968

Nejvýraznější osobností spojenou se zrodem mikroekonomie byl **Lubomír Mlčoch**. Své teoretické znalosti svérázným způsobem obohatil o *praktické* zkušenosti. Ty získal poté, co byl v průběhu čistek na Vysoké škole ekonomické zaměstnán v podniku Tesla.

Na počátku tedy systemizoval poznatky ze svého zaměstnání⁴⁶, aby je potom mohl zobecnit do podoby *pozitivní teorie* socialistického podniku, tzn. teorie nikoliv normativní. Na téma chování podniku napsal řadu statí⁴⁷ a mj. také připravil příslušný studijní text pro Graduační školu v Ekonomickém ústavu.

V publikaci pro Graduační školu EÚ⁴⁸, v kapitole o podniku v CPE, obhájí svůj přístup, když uvádí, že „*transplantace analytických nástrojů* (marginální teorie firmy – pozn. VK) *v zásadě možná je po pečlivém přezkoumání všech relevantních institucionálních předpokladů.*“ Přitom

- odmítá pojetí (socialistického) podniku jako pasivního vykonavatele rozhodnutí nadřízených orgánů, a tedy přiznává podniku ekonomickou *subjektivitu*,

- zároveň odmítá představu makroekonomické racionality systému, který by ignoroval mikroekonomickou racionalitu podniků (*princip racionálního hospodaření*),

- vnější prostředí podniku charakterizuje jako netržní, s různou mírou *ne-parametričnosti*,

- přičemž interakce mezi podniky a centrálními orgány v předeterminované struktuře cílů a úkolů má charakter *smlouvání (licitace)*, při níž podnik využívá svých informačních toků.

Jakkoliv dnes může někdo s despektem tvrdit, že je to konstatování samozřejmé, před padesáti lety bylo zásadní a navíc riskantní.

V další části textu Mlčoch pokračuje, když aplikuje teorii na tehdy dominantní ukazatel hrubé výroby a komparuje chování socialistického podniku s chováním soukromé firmy maximalizující zisk. Výsledkem analýzy je „drsné“ konstatování, *verifikující* domněnky jak týmu Šikových reformátorů, tak i Goldmannových makroekonomů:

⁴⁶ „Jednalo se o studii chování mého podniku (podniku, ve kterém byl tehdy zaměstnán). Ve své práci jsem popisoval, jak takový systém chování funguje, což nepochybně a nutně připravovalo půdu k budoucím změnám. Samotné popsání, jak věci fungují, už daný systém rozvracelo. K napsání takové studie jsem byl inspirován knihou z úplně jiné oblasti. Jmenovala se „Jak si lidé hrají“ a napsal ji psycholog Eric Berne... Má studie se věnovala chování plánovačů vůči nadřízeným orgánům. I oni hráli hry na plánování a jejich hry jsem popsal“ Mlčoch, L.: *Čas pravé radosti*, Portál, Praha 2007, rozhovor, který vedl Jan Bárta. Na tomto místě je třeba ocenit ty z Mlčochových nadřízených v n.p. Tesla Holešovice, kteří jeho činnost přinejmenším tolerovali.

⁴⁷ Mlčoch, L.: *Alternativy chování podniku v decentralizovaném modelu socialismu*, Politická ekonomie 11, 1967; Mlčoch, L.: *Hrubá výroba, hrubý důchod, extenzita a efektivita našeho ekonomického růstu*, Politická ekonomie 7, 1968; Mlčoch, L.: *Symposium o podniku*, informace, Politická ekonomie 4, 1969. Mlčoch, L., *Chování čsl. podnikové sféry*. Výzkumná publikace EÚ ČSAV, Praha 1990. Tento text z r. 1983 koloval v rukopisu a vydaný byl až v r. 1990.

⁴⁸ Mlčoch, L.: *Teorie firmy*, učební materiál Graduační školy, EÚ ČSAV, Praha 1970

„marginální produktivity variabilních výrobních činitelů jsou...nižší...než v rovnovážné situaci podniku ziskového, a rovnovážný stav centralistického podniku znamená vyšší úroveň nákladů.“ Suma sumárum „srovnatelný podíl výrobní spotřeby v produktu je ...vyšší než u podniku ziskového.“⁴⁹

Jiný pracovník Ekonomického ústavu, **T. Ježek** zřejmě patřil mezi ty, kteří již tehdy byli přesvědčeni o nevyhnutelnosti transformace systému. Navenek se sice výrazněji neprojevoval, ale o svém přesvědčení se utvrzoval studiem děl autorů rakouské školy⁵⁰.

Jestliže Mlčoch svou erudici po roce 1989 uplatnil především na akademické půdě, v teorii, Ježek dovedl zájem o problematiku podniku do *politické praxe* a stal se po roce 1989 jedním z "otců" české privatizace. Oba ekonomy ovšem spojuje, že jejich přístup k ekonomické teorii i praxi se výrazně odvíjí od křesťanské víry a odtud od akcentu na odpovědnost a morálku svobodného člověka v právním státě. Dnes bychom řekli, že v českých poměrech směřovaly k respektování poznatků *konstituční ekonomie*, tj. „k uznání vzájemné závislosti mezi ekonomickým, etickým a politickým prostředím“⁵¹. Přínos tohoto třetího proudu úsilí tak zřejmě vykazuje nejintenzivnější vazbu ekonomického myšlení mezi roky 1968 a současností. Tedy až na *privatizaci*, která v šedesátých letech a tím spíše v době normalizace nebyla ani zmiňována.

V normalizačním období 70. a počátku 80. let byly prakticky zastaveny výzkumné práce orientované na postavení podniku. Jejich oživení lze zaznamenat až v druhé polovině 80. let, kdy byly obnoveny práce na přípravě zákona o podniku, organizované předsednictvem federální vlády.

Odkaz Pražského jara a polistopadová transformace

V úvodu jsme poznamenali, že zdánlivě překonané diskuse šedesátých let mají co říci i k dnešku.⁵² Odezva na takové tvrzení může být různá, ale některé momenty jsou nezpochybnitelné.

Ideové základy transformace české ekonomiky po roce 1989 se zpočátku odvíjely dvěma směry. **Tradiční** („gradualistický“) přístup se *de facto* pokoušel navázat na myšlení Pražského jara a preferoval *postupné* změny systému. Charakteristický byl ovšem posun myšlení od šedesátých let – místo předřazování strukturálních změn *odvětví* reformám soustavy řízení předřazoval *restrukturalizaci podniků* jejich privatizaci.

Reformní („šoková“) terapie měla naopak jasný cíl, usilovala o **rychlé** a důsledné opuštění tradičního systému; proto také předřazovala privatizaci podniků jejich restrukturalizaci. A trajektorie přechodu - liberalizace cen a zahraničního obchodu - byla podmíněna nastavením

⁴⁹ Mlčoch, L.: *Teorie firmy*, op. cit., str. 218-219

⁵⁰ V Ježkově "šuplíku" čekal český překlad Hayekovy Cesty do otroctví, který byl publikován v r. 1990

⁵¹ Buchanan, J. *Ethics and Economic Progress*, University of Oklahoma, 1994. K tomuto tématu srov. Ježek, T.: *Etika a ekonomie*, VŠE, Praha 2002

⁵² „Jakkoli logika věcí byla v komunismu zvláštní a pro některé lidi takřka perverzní, bylo nutné ji porozumět. Po změnách v devětaosmdesátém se nakonec ukázalo, že pochopení systému, ve kterém jsme dlouhá léta žili, bylo nezbytné a k užítku.“ Mlčoch, L., Bárta, J.: *Čas pravé radosti*, Portál, Praha 2007.

restriktivních *makroekonomických podmínek*. Právě tak byla připravena Klausova koncepce rychlého opuštění centrálně plánované ekonomiky a zavedení institucí liberální tržní ekonomiky u nás i Balcerowiczova transformace v Polsku.

Na rozdíl od „tradičního“ přístupu, v „reformním“ tak zdánlivě neexistuje žádná souvislost se zkušenostmi šedesátých a sedmdesátých let, tedy až na odkaz zásadní – pochopení nevyhnutelnosti jednoznačně se rozejít s CPE. Šedesátá léta dostatečně prokázala, že „třetí cesta“ není schůdná.

Naopak mezi oběma obdobími je zřejmá shoda v akcentu na vhodné nastavení stabilizujících *makroekonomických podmínek* v počátcích transformace s podobným úsilím J. Goldmanna reagujícího v šedesátých letech na makroekonomickou nestabilitu CPE.⁵³

A je tu i zásadnější souvislost; v šedesátých letech byl akcent reformních ekonomů na poznání a pochopení odlišnosti původních principů CPE v porovnání s reálně fungující ekonomikou. Ani v devadesátých letech nešlo a nemohlo jít o čisté, principiální řešení. Reálně existovaly segmenty národního hospodářství, kde čisté tržní kritéria neplatila a jejich úloha od té doby dále postupně narostla. Dnes zhruba čtyřicet procent hrubého národního produktu neprochází trhem, ale rozděluje se v rámci jiných pravidel a mechanismů.

To konečně upomíná na ještě jinou souvislost s minulostí: *mikroekonomický* poznatek, že podnik se chová, jak mu poměry, tedy vnější prostředí, dovolí, ale vždy ze svého pohledu racionálně. A chování soukromého podniku je dnes stále výrazněji ovlivňováno a modifikováno *složitým systémem regulací a dotací*.

Takže odkaz Pražského jara lze shrnout takto: jestliže před padesáti lety byla snaha překonat zjednodušenou *ideologickou* (principální) představu CPE, pokusit se o hlubší pochopení tehdejší reality a na tom základě připravit koncepci ekonomické reformy, dnes jsme se stále ještě plně nevyrovnali s faktem posunu od *principu* (ideologie) „trhu bez přívlastků“ a s kritickou analýzou reálného fungování *veřejného sektoru* v rámci dnešní ekonomiky s vysokým podílem přerozdělování, často mimo tržní principy. Tzn. podobně jako tehdy, jde o to lépe pochopit „*hru*“ různých ekonomických subjektů a různých institucí, a odtud i možné *dysfunkce* takového systému.

Ale to už je téma na jinou práci...

Použité zdroje: "

Zlomové období a frustrované naděje

VEJVODA, J.: *O příčinách zbožní výroby za socialismu*. Politická ekonomie 8, 1959

LANGE, O., TAYLOR, F.: *On the Economic Theory of Socialism*, Mc-Grow Hill. New York, Toronto, London, 1938

ŠIK, O.: *Ekonomika, zájmy, politika*, NPL, Praha 1962

ŠIK, O.: *K problematice socialistických zboží vztahů*, Nakladatelství ČSAV, Praha 1965

BRUS, W.: *Modely socialistického hospodářství*, NPL, Praha 1964

TUREK, O.: *O plánu, trhu a hospodářské politice*, Svoboda, Praha 1967

KOUBA, K. a kol.: *Úvahy o socialistické ekonomice*, Svoboda, Praha 1967. Srov. též: Kouba, K.: *Plán a trh*, Politická ekonomie, 9/1967

GOLDMANN, J., KOUBA, K.: *Hospodářský růst v ČSSR*, Academia, Praha, 1967

KOŽUŠNÍK, Č.: *Zbožní výroba a plánovitost*, In: Kouba, K. a kol.: op. cit.

KOMENDA, B.: *Cenová soustava a cenový mechanismus*, In: Kouba, K. a kol.:

TUREK, O.: *Úvahy nad naší národohospodářskou politikou*, VP 56, EÚ ČSAV, 1968

KOŽUŠNÍK, Č.: *Rozhodující krok dalšího rozvoje ekonomické reformy*, Nová mysl 5, 1968

KOMENDA, B.: *Cenová soustava a cenový mechanismus*, In: Kouba, K. a kol.:op cit.

TUREK, O.: *Úvahy nad naší národohospodářskou politikou*, VP 56, EÚ ČSAV, 1968

KEYNES, J., M.:*The General Theory of Employment, Interest and Money*, 1936, Reprint, Macmillan, London 2003, český překlad NČSAV, Praha 1963

KOŽUŠNÍK, Č.: *Rozhodující krok dalšího rozvoje ekonomické reformy*, Nová mysl 5, 1968

SUK, J.: *Veřejné záchodky ze zlata*, Prostor, Praha 2016,

KOUBA, K. (red.): *Náčrt základní koncepce ekonomické reformy*, Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1969

ŠIK, O.: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Mladá fronta, Praha 1990

KOUBA, K.: *Konstituční ekonomie: popelka v české ekonomické obci*, In: Ekonomická teorie a česká ekonomika, ČSE sborník, listopad 2001

KLAUS, V.: *Úvahy o trhu za socialismu*, Ekonomická revue 12, 1968

MLČOCH, L.:*Insitucionální ekonomie*, Karolinum, 2005

Zrození makroekonomického myšlení

KOMÁREK, V.: *Kronika zoufalství a naděje*, Academia, Praha 2005

SOŠKA, K.: *Dvě koncepce rozvoje československé ekonomiky*, Hospodářské noviny 16, 1966

GOLDMANN, J., JÜNGLING, L. JANÁČEK, K.: *Jaká je druhá koncepce rozvoje čs. ekonomiky?*, Hospodářské noviny, 17, 1966

GOLDMANN, J., Suk, A.: *Žijeme nad poměry?*, Rudé právo, 10. 1. 1966

GOLDMANN, J., Suk, A.: *Žijeme nad poměry?*, Rudé právo, 10. 1. 1966

TOMS, M., HÁJEK, M.: *Dva modely růstu*, výzkumná práce, EÚ ČSAV 1966.

TOMS, M., HÁJEK, M.: *Příspěvek k vymezení extenzivního a intenzivního růstu*, Politická ekonomie, 4, 1966

GOLDMANN, J.: *Tempo růstu a opakující se výkyvy v ekonomice některých socialistických zemí* Plánované hospodářství, 9, 1964

GOLDMANN, J.: *Od nestability ke stabilitě ekonomického růstu v ČSSR*, EÚ ČSAV 1972

STALLER, G.J.: *Fluctuations in Economic Activity. Planned and Free-Market Economies, 1950 - 1960*, American Economic Review, June 1964

ROZSYPAL, K.: *Dvacetpět let vývoje plánování a řízení československého národního hospodářství*, VŠE, Praha 1971

KALECKI, M.: *Náčrt teorie růstu socialistické ekonomiky*, Praha 1967

GOLDMANN, J.: *Makroekonomická analýza a prognóza*, Academia, Praha 1975

GOLDMANN, J. a kol.: *Úvod do makroekonomické analýzy*, Svoboda, Praha 1978

ČIHÁK, M.: *Josef Goldmann (1912-1984) : legenda české poválečné makroekonomie*, Institut ekonomických studií, Universita Karlova, 2003

GOLDMANN, J.: *Modely strategické adaptace na vnější impulsy*, sborník ČSVTS-SBČS 1, 1984.

KLAUS, V.: *Dr. Goldmann, ekonomická strategie a makroanalýza*, sborník ČSVTS-SBČS, 1, 1984.

KLAUS, V.: *Úvod do zkoumání inflace v československé ekonomice*, (ve spolupráci s Janáčkem, K. a Kupkou, V.) Výzkumná publikace č. 66, Ekonomický ústav ČSAV, 1969

SPĚVÁČEK, V., ROJÍČEK, M., VINTROVÁ, R., ZAMRAZILOVÁ, E., ŽDÁREK, V.: *Makroekonomická analýza*, Linde, Praha 2012

Mikroekonomický základ racionality

WARD, B.: *A firm in Illyria. Market Syndicalism*, American Economic Review, Sept. 1968

VANEK, J.: *The General Theory of Labor-Managed Market Economies*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1970

KMEN: *Symposium o podniku*, EÚ ČSAV, Praha 1968

MLČOCH, L.: *Čas pravé radosti*, Portál, Praha 2007, rozhovor, který vedl Jan Bárta

KLUSON, V., MLČOCH, L., TUREK, O., a kol.: *Přestavba hospodářského mechanismu: deskripce tradičního modelu, východiska řešení a hospodářská politika přechodu*, EÚ ČSAV, Praha 1990

MLČOCH, L.: *Chování čsl. Podnikové sféry*, Výzkumná publikace EÚ ČSAV, Praha 1990

MLČOCH, L.: *Alternativy chování podniku v decentralizovaném modelu socialismu*, Politická ekonomie 11, 1967;

MLČOCH, L.: *Hrubá výroba, hrubý důchod, extenzita a efektivita našeho ekonomického růstu*, Politická ekonomie 7, 1968;

MLČOCH, L.: *Symposium o podniku*, informace, Politická ekonomie 4, 1969.

MLČOCH, L.: *Teorie firmy*, učební materiál Graduační školy, EÚ ČSAV, Praha 1970

JEŽEK, T.: *Etika a ekonomie*, VŠE, Praha 2002

BUCHANAN J.: *Ethics and Economic Progres*, University Oklahoma Press, 1994

